

Ansatter til en nordsamisk teologi

Innledning

Tore Johnsen er same på fedrene side; oppvokst som østfolding har han tatt språket tilbake som voksen. I boka jeg skal omtale (*Sámi Nature-centred Christianity in the European Arctic*) som er et resultat av doktoravhandlingen hans, og utgitt i serien *Postcolonial and decolonial studies in religion and theology*, brytes han med forholdet mellom kristen tro og samisk kultur. Johnsen knytter dette arbeidet til et behov for å «avkolonisere lutherdommen». Spørsmålet om kolonisering og avkolonialisering har fått akutt aktualitet ved striden om Fosen-møllene denne vinteren. Det pågår dessuten i den norske kristenheten i dag en reforhandling på bred basis av hva kristendom er. Som det vil komme fram i det følgende, ser jeg Johnsens bok som en del av denne reforhandlingen. Reforhandlingen er ellers i stor grad knyttet til ekklesiologi, soteriologi og etikk, hos Johnsen imidlertid til den grunnleggende virkelighetsforståelsen (kosmologien).

Hovedproblemstillingen til Johnsen er hva den nordsamiske kulturen har å bidra med «til konstruksjonen av en kosmologisk orientert kristen teologi, relevant for en videre kristen diskurs». For å svare på dette spørsmålet benytter forfatteren analytiske perspektiver fra annen urfolksteologi, *native American* og afrikansk. Han tar også utgangspunkt i Arthur O. Lovejoys forståelse av vestlig åndshistorie, knyttet til begrepet «*the Great Chain of Being*», gjort rede for i boka med samme navn fra 1935/6. Etter to innledende kapitler, «Christian Worldmaking Reconsidered: The Sámi Arctic speaks» og «Doing decolonial theology in the European Arctic», består framstillingen i boka til Johnsen av tre hoveddeler, henholdsvis en historisk, en kvalitativ og en teologisk analyse. Intervjuer med 28 nord-samer i Norge, 18 kvinner og ti menn med ulik tilknytning til kirkelivet, utgjør det empiriske grunnlaget. Intervjuene er gjort mellom høsten 2017 og sommeren 2018. Slik legger Johnsen en «urfolksmetode» («indigenous methodology») til grunn hvor det handler om å bringe fram kunnskap «*sammen* med snarere enn om urfolkssamfunnene». På dette grunnlaget definerer han en «nordsamisk hverdagsreligion» som han konfronterer den «offisielle» norske lutherdommen med.

Hovedpunkter i Johnsens framstilling

Innflytelse fra nyplatonisk filosofi førte ifølge Arthur Lovejoy med seg tanken om et gjennomgående hierarki i tilværelsen som alt finner sin plass innenfor. På stigen er det et skille mellom åndelig og materielt med det første på toppen. Augustin skal ha vært viktig i

formidlingen av denne tenkningen i kirken som også har preget protestantismen. Mot dette setter Johnsen den mer egalitære mentaliteten i samisk kultur.

Johnsen finner at den lutherske troen kommer mer på kant med samisk religion enn verdensanskuelsen i senmiddelalderens katolisisme. Med reformasjonen ble fellesskapet mellom levende og døde, vekten på livet her og nå og troen på hellige gjenstander og steder mindre. Luther gjorde, hevder Johnsen, velsignelser av ting og forhold i hverdagslivet til magi. Frelsesspørsmålet ble hos Luther og hans følgesvenner satt i sentrum; ett aspekt på troen fikk dermed dominere. Derfor blir klassisk luthersk pneumatologi, med sitt fokus begrenset til Ordet, Jesus, frelsen og kirken, i dag «utfordret av den kosmologiske pneumatologien til urfolk» som reagerer på innsnevringen den lutherske kristendommen førte til i den rituelle virkeligheten. Her kommer kritikken av de pietistiske lutherske misjonærene inn som har bestemt oppfatningen av det kristent-samiske religionsmøtet. Det er et spørsmål om katolsk, altså middelalderlig innflytelse på samisk religiøst liv var mer omfattende enn tidligere antatt, noe som allerede har vært tematisert av historikere, blant dem Siv Rasmussen.¹

I stor grad sirkler bedømmelsen av dette rundt omvendelsesbegrepet og hvordan man fyller forståelsen av beretninger om samers «kontakt» med kristendommen før år 1700, og om at de var «utsatt for kristne innflytelser» (Kolsrud, Steen, Mundal, Hansen).² En underliggende tanke er at katolisismen var mer åpen for samisk religion enn lutherdommen i pietistisk tapning som betonte individuell tro. Jeg ser ingen dokumentasjon av dette i de nevnte historikernes materiale.³ Når begrepet *iuxta paganos* («inntil hedningene») ble brukt om Trondenes kirke i senmiddelalderen, må det ha vært fordi man anså at man stod overfor mennesker med annen religion enn den kristne på hin side Vågsfjorden. De vitnesbyrdene som finnes om kirker i Finnmark og tilsvarende områder i Sverige i middelalderen, om Särkilat kapell i Tornedalen,⁴ kan jo handle om misjonsstasjoner; det er dermed grunnlag for å tale om møte og kontakt. Til «kristning» vil det imidlertid også høre fast tilhørighet til en kirke, altså kontakt utover det flyktige og tilfeldige. På den andre siden var det ikke nødvendigvis distinkte grenser, næringsmessig og etnisk, mellom samer og nordmenn. Og det finnes beretning om dåp av en same i middelalderen (fra erkebiskop Erik Valkendorf til pave Leo X). Erkebiskopen uttalte i

¹ Lars Ivar Hansen, Rognald Heiseldal Bergesen og Ingebjørg Haga (utg.), *The Protracted Reformation in Northern Norway: Introductory studies*, Stamsund: Orkana akademisk 2014; Siv Rasmussen, «The Protracted Sámi Reformation or the protracted Christianizing process», i *ibid*: 165-183.

² *Ibid*: 165f.

³ *Ibid*: 167.

⁴ *Ibid*: 169.

1512 (visitas) at alle samer sør for Vardø var kristne.⁵ Uansett bør man tenke seg en lang kristningsprosess; den var påbegynt, men ikke unnagjort på 1500-tallet.

Den lutherske misjonen forstod samisk kultur under kategorien «demonologi», hevder Johnsen, samtidig som vanlige folk fratatt «ritual agency», eierskap til og status som utøvere av de religiøse ritualene, med kristendommen profesjonalisert hos prestene. Den nasjonale oppvåkningen på 1800-tallet førte i sin tur til et hardere press mot det samiske, etter som den prosessen i Norden på denne tiden bare skjedde hos folkene som hersket over samene. Folkekirketenkningen kom til å virke i samme lei på det kirkelige området med ytterligere fornorskning av samene som resultat.

Johnsen har en praksisorientert tilnærming og definerer samisk hverdagskristendom «mer som et system av praksiser enn som et trossystem». Tro satt ut i praksis («enacted faith») har videre et naturfokus, og innebærer dessuten det Johnsen omtaler som «coming forward», «a new will to stand up for the local Sámi tradition, implying criticism of the institutional church». Denne er forøvrig økologisk orientert med fokus på overlevelse i det daglige. Heri ligger denne kristendomstypens bidrag i en videre sammenheng. Det er riktignok ingen sterk tradisjon med å be for maten i samisk tradisjon, skriver forfatteren, og ikke mye Bibel-lesing. Johnsen forklarer de få referansene til kristologi i intervjumaterialet med at intervjuguiden ikke går inn på dette. Dette ser han derimot som mulig emne for en videre studie. Hans intensjon i denne studien var å se på virkelighetsforståelsen uten å la dette bli styrt av dogmatiske spørsmål, som han bemerker. Det er Gud Fader-troen (Ipmil Ahčči) som er typisk for nordsamisk kristendom. Troen på Jesus kommer, skriver Johnsen, tausere og mer implisitt til uttrykk, i dagliglivets velsignelser for eksempel. Han finner i det hele tatt et dennesidig fokus i den nordsamiske hverdagskristendommen.

Innvendinger

Et betydelig intervjumateriale er samlet inn. Dette er i seg selv fortjenstfullt og en god ressurs, ikke minst etter som personer som er født på 1950- og 1960-tallet er av de siste som har opplevd den type samisk kultur som innebar å være født i lavvo osv. Jeg har selv fungert som prest i Indre Finnmark og er enig i Johnsens kritikk av en ikke navngitt prest i området som holdt det

⁵ Ibid: 171.

å uttale velsignelsen i Faderens og Sønnens og Den hellige Ånds navn når man kutter sennagress til bruk blant annet i fottøy, for «å dyrke skapningen framfor Skaperen».

Hva mener Johnsen med av-/kolonisering, må man først spørre. Noen definisjon gis ikke. Ut fra logikken, slik vi kan spore den teksten hans igjennom, er all misjon kolonisering. Derfor blir også parolen om «avkolonisering av luthersk teologi» enda en anvendelse av et moteord med mye ideologisk makt for å stille seg på riktig side av historien. Det er preget i analogi med avkolonisering av Akademia, av pensum osv, i realiteten at gigantisk sensurarbeid av kjent totalitært merke. Dette betyr ikke at det ikke er sider ved luthersk teologi som har vært galt formidlet inn i nye kulturelle sammenhenger. Jeg ville imidlertid i større grad enn Johnsen tenkt ut fra misjonsteologiske perspektiver. Ved misjon kommer kirken importert i misjonærens kulturelle klær. Her er altså et visst grunnlag for «avkolonisering», såpass skal Johnsen ha. Men ved misjon formidles i sin kjerne evangeliet og åpenbaringen med erfaringen av Åndens virke gjennom kirkens historie. Dette skal ikke avkoloniseres. I så måte er Sápmi en teig av «jordens ende» som Jesus sendte disiplene til. Denne distinksjonen finner jeg ikke klar hos Johnsen.

En foreldet oppfatning av interkulturell interaksjon legger Johnsen til grunn. Samiske – som andre - kulturuttrykk er ikke statiske, men stadig under påvirkning og i endring. Sekularisering og modernisering skjer der også. Påvirkning skjer ikke bare én vei, $x > y$, men i flere motstridende retninger. Johnsen etablerer dessuten et for enkelt forhold mellom offisiell religion og levd religion. Levd religion er ikke bare folkereligionen som lever i en viss stille opposisjon til den offisielle. Troende har levd og lever den offisielle religionen som sin personlige tro. Det er også uklart hvor utbredt den angivelige samiske hverdagskristendommen er. Og både i forhold til sjamanismen i det førkristne Sápmi og til senmiddelalderlig romersk-katolisisme innebar den lutherske reformasjonen at vanlige folk ble tilskrevet agency i religionen, tenk på læren om det allmenne prestedømmet, konkret blant annet ved vekten på salmesang og bibellesning på folkespråket. Dessuten ble ved kristningen av Sápmi religionen avprofesjonalisert og ikke lenger et domene for noaiden som hensatte seg selv individuelt i transe. Denne motsetningen kan som kjent forklare vekten skriftemålet og forsamlingen har i læstadianismen.

Min andre anførsel gjelder de mange forutsetninger som ikke diskuteres. Det gjelder for det ene kolonialisme og avkolonisering teoretisk, som jeg allerede har berørt. Johnsen leser også ukritisk flere av forfatterne han bruker uten å ta deres konsepter opp til kritisk prøving. Han bygger på Elgvin i forståelsen av Læstadius og arbeider heller ikke direkte med kildene hos Luther. Dette gjelder også en så sentral figur i framstillingen hans som Lovejoy. Enkelte

spørsmål Johnsen tar opp har store implikasjoner som ikke blir utfoldet, for eksempel hans tanke om naturens selvstendige agens ved siden av Guds. I nordsamisk kultur samhandler ikke bare Gud og mennesket, men også Gud og naturen, får vi vite. Jeg fornemmer dessuten en idylliserende og ukritisk holdning til samenes førkristne religion når man ikke også går kritisk inn på hvordan den fungerte, i den grad det ville være mulig ut fra kildene. Jeg stusser også over utsagnet at «Luthers lære om rettferdiggjørelsen ved tro alene ble formulert som et kritisk svar på det katolske synet at guddommelig nåde ble formidlet rituelt gjennom kirken».

For det tredje en merknad til arbeidet med «*the great chain of being*» som spiller en avgjørende analytisk rolle i framstillingen, og som hadde fortjent bedre argumentasjon. Luther kommer dårlig ut i Johnsens drøftelse her, etter som han som tidligere augustiner munk anses å ha vært særlig påvirket av Augustin som Johnsen knytter denne tanken til på kristent område. Selv om Luther avhierarkiserte forholdet mellom samfunnsinstitusjonene, familien, kirken og staten, forble disse hver for seg internt like hierarkiske, lyder argumentet. En av måtene å se reformasjonen på etter min mening er som en reaksjon på den greske innflytelsen i middelalderkirken. Det verdslige og kroppslige livet ble oppvurdert. Til det første er det grunn til å innvende at Augustin var normalteolog i middelalderen med virkning langt utover på Luther. Gresk tenkning virket dessuten på bredere basis inn på middelalderens skolastikk. Var samfunnsstenkingen mindre hierarkisk i andre kirker enn i den lutherske, må man også spørre. Skal vi vurdere dette teologisk, blir problemstillingen i første instans om ikke Bibelen er «hierarkisk» og «patriarkalsk». Teorien om *the great chain of being* vil ivareta sammenhengen mellom alle levende organismer, og den gir dessuten uttrykk for menneskets særstilling i skaperverket. For Johnsen avviser det hierarkiske uten noen begrunnelse. Santmire's fortolkning tas ukritisk over. Endelig reiser spørsmålet seg om det påstått egalitære i den samiske kulturen har som del av sin forutsetning at andre (de nordiske kongedømmene) forestod det hierarkiske i et område uten egne statsdannelser.

For det fjerde virker det som om Johnsen holder de åndelige realitetene han henviser til i samisk kultur som nøytrale eller ufarlige. Hva er for eksempel realitetene i det å «be om lov» («asking for permission») til å overnatte eller bygge et sted? Er man rede til å ta følgen av et nei? Men den lutherske kirkes motstand mot samisk religiøs praksis den gang bunnet i et reelt åndelig syn og i en forståelse for åndelige realiteter i naturen. Denne holdningen opplever jeg dermed som mer realistisk, mer missiologisk og med høyere pneumatologisk bevissthet enn den jeg finner hos Johnsen. Det finnes jo noe demonisk ifølge den bibelske verdensanskuelsen. Å gå opp grensen til det menneskelige og naturlige er selvsagt en annen sak. Her har det

garantert vært gjort feil i kirkens historie, også i misjonen i Sápmi. Det er en svakhet at Johnsen ikke tar opp religionsteologiske problemstillinger, for det trenger han egentlig for å situere samisk før-kristen religion i forhold til kristendommen.

Når kristendommen ikke befatter seg mye med skjulte makter utover dette, er årsaken at den betrakter skaperverket som forløst gjennom Kristus, om enn ventende på sin endelige lettelse (Rom. 8). Vi trenger ikke gjøre mørkemaktene viktigere enn de er. De er beseiret. Det er dessuten ikke helt sant å si at kristendommen – i luthersk tapning – ikke forholder seg til de døde. Ikke fedrekult, nei, men vi minnes dem som er gått bort i takknemlighet for deres eksempel og bidrag og savner dem som stod oss nær (jfr. den augsburgske bekjennelsen). Slik er de nærværende. Kristi epokegjørende verk er imidlertid så gjennomgripende at det ikke er rom til overs for andre midlere enn ham. På denne bakgrunnen blir Johnsens antagelse om at de hensovne ble «demonisert», meningsløst.⁶ Det man eventuelt kunne si var at Luther «*avdemoniserte*» *virkeligheten*. Synden er problemet teologisk sett, den forholder vi oss til som sonet i Kristus og ved syndenes forlatelse på det grunnlaget. Han er vår fred. Freden født i fjellet som Johnsen referere til, fører derimot ikke til Gud. Derfor trenger vi ikke gjeninnføre frykten, hedningenes frykt som lever i et utrygt åndelig univers. Med mindre vi legger til grunn en klar oppfatning om hva det åndelige i naturen er, blir forholdet til dette bare en lek. Demoniseringsbegrepet er for øvrig upresist hos Johnsen.

For de femte: Hva består det nordsamiske bidraget i? Johnsen peker særlig på dagliglivets velsignelser, liturgi for velsignelse av hus., fjerning av uro i hus osv. Velsignelse av hus er imidlertid ikke noe nytt; det har man lenge hatt liturgiske ordninger for i verdenslutherdommen.⁷ I den lutherske tro er jo nettopp bejaing av det skapte, seksualiteten, de naturlige ordningene historisk et typisk trekk. Se bare på Luthers forklaring til første trosartikkel i den lille katekismen, videre på Petter Dass' salmer.

Min sjette innvending er at normgrunnlaget er ikke redegjort for. Hva er kriteriene som tro og kristen praksis skal dømmes på? Det samiske er en viktig spørsmålsstiller til kristendommen.

⁶ «ancestors were probably demonized en bloc by the Sámi missionaries based on Luther's teachings», Tore Johnsen, *Sámi Nature-centred Christianity in the European Arctic: Indigenous Theology beyond Hierarchical Worldmaking*, Postcolonial and decolonial studies in religion and theology, London: Lexington 2022: 166.

⁷ *Agende für evangelische Kirchen und Gemeinden*, Vierter Band. Ordinations-, Einsegnungs-, Einführungs- und Einweihungshandlungen, Studiaausgabe, 2. Aufl., Berlin: Lutherisches Verlagshaus 1964: 128 (Wohnhaus); 172ff (Einweihung sonstiger Baulichkeiten, Wohnhaus, Schule, öffentliche Gebäude, Brücken und dergleichen). Innvielse av hus skjer med salmesang, bønn og skriftlesning (Luk. 19, 1-10, 2Tess. 13-17, Mt. 7, 24-27). Se også *Lutheran Service Book, Agenda*, LCMS, St. Louis, Concordia Publishing House 2006: 255-326 (rites and blessings, kirkebygg, retirement of a debt, paramenter, et hjem). I hjemmet er det beskrevet en ordning for velsignelse av de enkelte rom (s. 313-320).

Men Johnsen fører noe uspesifisert inn når han ved konstatering av forskjell mellom luthersk kristendom og samisk kultur påpeker at førstnevnte her «utfordres», og hele tiden - i praksis – lar det han definerer som samisk hverdagskristendom avløse den overleverte bibelsk-reformatoriske troen.

Den mest interessante ansatsen i boka ser jeg i sammenligningen av nordsamisk og annen urfolksfromhet. En “natur-basert Gud Fader-fromhet” griper tross alt fatt i en viktig side ved den kristne troen. Dette har nok resonans i Nord-Norge utover det samiske. Her legger Johnsen an et perspektiv som kan bli verdifullt. Jeg har en viss forståelse for avgrensningen Johnsen gjør mot å arbeide med virkeligheten som andre trosartikkel dekker, av hensyn til organiseringen av stoffet, men på den andre siden kan man ikke tale om noen kvalifisert kristentro, om den ikke relaterer seg til Kristus, for ved ham vi kommer til Ipmil Ahčči.

Ved en kristning er det jo både noe som må fare og noe som bør tas opp i den kristne kulturen. Det siste foredles og blir bærer av det guddommelige. Men også i henhold til eldre katolsk tenkning måtte jo noe samisk vike. Isaac Olsen (ca. 1680-1739) var naturligvis preget og begrenset av sin samtid og bommet muligvis på enkelte av «lappernes vildfarelser og overtro» som han definerte i boka ved dette navn. Kontekstuell teologi er arbeid med språk og kultur hvor på et nytt sted hvor Kristus skal dyrkes og mennesker skal få nåde. Noen ganger er bibelske anliggender bedre ivaretatt i hedenske kulturer. Johnsen har for eksempel vist hvordan nord-samisk kultur bærer med seg en bevissthet om Guds nærvær overalt. Dessuten kan tanken om drømmers betydning gjøre årvåken for omgivelsene, være en spore til større sensibilitet for virkeligheten. Generelt tenker jeg at bidrag fra forskjellige kulturer, også samisk, til kristendommen i stor grad består i stille et fornyede spørsmål til det bibelske materialet. Jeg kommer likevel ikke fra at Johnsen går lenger enn dette. Et stykke på vei er boka til Johnsen et oppgjør med den jødisk-kristne kosmologien. Da er vi tilbake ved reforhandlingen som pågår i dag av hva kristendom er. Her gjelder det ikke enkelte dogmer eller ekklesiologiske og etiske forhold, men føres inn på det kosmologiske planet; virkelighetsforståelsen er oppe til vurdering. Jeg hilser uansett dette samiske bidraget velkommen. Ved sin sensitivitet for den åndelige verden minner de med rette den universelle kirken om dette.

Tore Johnsen, *Sámi Nature-centred Christianity in the European Arctic: Indigenous Theology beyond Hierarchical Worldmaking*, Postcolonial and decolonial studies in religion and theology, London: Lexington 2022, 299 s.

Ole Fredrik Kullerud